

DPN 6586

Title : सारस्वति SĀRASWATĪ

Run. No. 7311

Cat. No.

Micro. No.

Subject Grammar व्याकरण Religion : Hindu / Bauddha

Language : Skt. / New. / Nep. / Skt.- New. / Maith.- New. / New.- Nep. /

Size in cms. 26.5 x 11.5

Folios 28

Lines (in a page) 7

Compl. / Incompl.

Chapt. / act /

Author / translator

Scribe / donor

Date: NS / SS / VS / KS

Ruler / place

Script : New. / Dev. / Bhuj. / Ran. /

Illus. :

Material : palmleaf / paper / thiyasaphu /

Condition : fine / damaged by worms, rats, water /

Beginning, colophon, post-colophon :

ॐ

B. श्रीगणेशाय नमः ॥ ॥ प्रणम्य परमात्मानं ब्रह्मधी वृद्धि सिद्धये
सारस्वतीमृजं कुर्वे प्रकृयां नमति विस्तराम् ॥ १ ॥

P.T.O.

इति स्वरान्ता स्त्रोहिङ्गाः ॥ अथ स्वरान्ता नपुंसक लिङ्गाः ॥

10

5

0

CMTS.

5

10

15

20

2.5

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥
ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥
ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥
ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥
ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥
ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥
ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥

॥ सा. स्व. ॥

॥ १ ॥

श्रीगणेशाय नमः ॥ प्रणम्य परमात्मानं बालधीर्दक्षिणद्वये ॥ मारुत्स्विति मुजुं कूर्चैः प्रहृत्यो
नानि विमलैराम् ॥ १ ॥ इन्द्रोदयोऽपि यस्यान्तर्नैयुः श्रद्धा देवारिधे ॥ प्रहृत्योतं स्पृष्ट्वा तन्म
क्षमोर्वैकुण्ठं नरे कथं ॥ २ ॥ तत्र तावत्संज्ञासंभवा रायसंगुह्यते ॥ ३ ॥ उक्तं समानम् ॥
अनेन प्रत्याहारग्रहाय वर्णाः परिगणयन्ते तेषां समानसंज्ञा च विधीयते ॥ नैतेषु मुने
षु संविदनुसंधेयो विवक्षितत्वात् ॥ विवक्षितस्तु सांभिर्भवतीति नियमात् ॥ लौकिक
प्रयोगनिश्चयसमयमात्रत्वाच्च ॥ इत्यदीर्घपुत्रमेदासवर्णाः ॥ एतेषां ह्रस्वदीर्घपु
त्रभेदाः परस्परं सवर्णा भवन्ते ॥ लोकाश्चैव स्यसिद्धिरिति वक्ष्यते ॥ ततो लोकत

॥ रामः ॥

॥ १ ॥

एव ह्रस्वादि संज्ञा ज्ञातव्या ॥ एकमात्रो ह्रस्वः द्विमात्रो दीर्घः ॥ त्रिमात्रोऽपुत्रः ॥ व्यंजनं कर्दमात्रकं ॥
एषामऽन्यपुत्राणां भेदाः ॥ उच्चैर्ह्रस्वतम्यमान उदात्तः ॥ नीचैरनुदात्तः ॥ समवृत्त्या स्वरितः ॥
मानुनाशिको निरनुनाशिकश्च ॥ एतेऽजोऽसंभवाश्च ॥ एषां ह्रस्वानसंज्ञा ॥ उभयसं
ज्ञा ॥ अकारादयः पंचचत्वार एकारादयः उभये स्वर उच्यन्ते ॥ अवर्जनामिनः ॥ अवर्णावर्ज
स्वरानामिन उच्यन्ते ॥ अनुक्रांतास्तावत्स्वराः ॥ अथ प्रत्याहारं जिग्राहयिष्याम्यंजना
न्यनुक्रामिनि ॥ तद्यथा ॥ हयवस्व ॥ अण्डम ॥ रुध्रधम ॥ जडदगव ॥ खफछठथ ॥
वठतकप ॥ शचम ॥ आद्यैः प्रत्याहारं जिघ्रक्षत्ता अस्मिन्नाभ्यास्वेते वर्णाः प्रा

॥मा.त्व॥
॥२॥

ह्या ॥ आदिवर्गो न्यनसहृद्यमाणा स्तन्नामप्रत्याहारः ॥ तथाहि ॥ अका
रोवकोरेणसह गृह्यमाणोऽवप्रत्याहारः ॥ सच ॥ अइउअनृएऐओऔ ॥ ह
यवरल ॥ जणनडम ॥ जडदगव ॥ झ छ ध घ भ ॥ इत्यन्तावन्तं स्याकः संपद्यते
॥ चटनकप इतिचपप्रत्याहारः ॥ ज ड दगव इतिजवप्रत्याहारः ॥ झ छ ध घ भ
इतिझभप्रत्याहारः ॥ एवंयत्रयत्रयेनयनप्रत्याहारेणरुत्पंससतत्रन
त्राद्या सत्यानियमस्तुनास्ति ॥ हसाव्यंजनानि ॥ हकारादयस

॥राम॥
॥२॥

काराच्चावर्णाहसाव्यञ्जनानिभवन्ति ॥ स्वरहीनं व्यञ्जनं ॥ तेष्वकारः मुखमुखोच्चा
रणार्थत्वादित्संज्ञकः ॥ कार्यायेत ॥ प्रत्ययाश्रितिरिक्तः कस्मैचित्कार्योयोच्चाः
र्यमाणोवर्णाहसंज्ञकोभवति ॥ यस्येतसंज्ञातस्यलोपः ॥ वर्णाहसंज्ञानलोपः ॥ वर्णा
विरोधलोपः ॥ मित्रवदागमः ॥ शत्रुवदादेशः ॥ स्वरानन्तरिताहसाः संयोगाः ॥
कुचुहुतुपुवर्णाः ॥ उकारः पीचवर्णापरिग्रहणार्थः ॥ अरेदोनामितो गुणाः ॥ ना
मिनः स्थानका अरूप्योऽस्ते गुणसंज्ञकाः ॥ आरेओवृद्धिः ॥ आआरेओए
तेवृद्धिसंज्ञकाः ॥ अन्यस्वरादिभिः ॥ अन्योयः स्वरस्तदादिवर्णादिसंज्ञाभवति

मा.स.

३॥

॥ अन्त्यात्पूर्व उपधा ॥ अन्त्यात्पूर्वमात्रात्पूर्वोयः स उपधा संज्ञो भवति ॥ अयं
योगादिपरोऽस्त्वो लघुः ॥ विसर्गानुस्वारसंयोगपरो दीर्घश्च गुरुः ॥ मुखनासि-
क्योऽनुनासिकः ॥ मुखनासिकाभ्यामुच्चार्यमाणोऽनुनासिकः ॥ द्विविन्दुर्वि-
सर्जः ॥ शिरोविन्दुरनुस्वारः ॥ इति संज्ञाप क्रिया ॥ ॥ अधुना संधिरभिधीते
॥ ॥ इयं स्वरः ॥ इव सा यत्नमापद्यते स्वरं परं ॥ दधि आनय इति स्थिते ॥ दधं य-
आनय इति तावद्भवति ॥ ह्रस्वः ॥ ह्रस्वः ॥ स्वरान्तरोरेफरुकारवर्जितो ह्रस्वो ह्रस्वप-
रे द्विर्भवति ॥ इति धकारस्य द्वित्वं ॥ पुनर्द्वित्वे प्राप्ते द्वित्वविधानाद्द्वववावशि-

रामः

॥ ३ ॥

५२

येते अन्ये ह्रस्वस्तुणने ॥ ह्रस्वः जवाः ॥ ह्रस्वानां ह्रस्वे परं जवावन्ति ॥ इति पूर्वधकार-
स्य दकारः ॥ सर्वसात्वाद्धर्म्यो वर्गेण सवर्गा इति वचनाश्रया संख्यवाचकत्वं ॥ स्वे-
रहीने परेण संयोज्यम् ॥ दध्या नय इति सिद्धं ॥ अत्र विभक्तिरहिते स्वरनामिनः
स्वर इति नुस्यतात् ॥ अथ यरहिते स्वरस्य लोप इति न स्यात् ॥ रसरहितत्वात् संयो-
गान्नस्य लोप इति न स्यात् ॥ गौरी अत्र इति स्थिते ॥ अर्ह इति विशेषणान्तरे फस्यः
द्वित्वं ॥ किन्तु ॥ राशयो द्विः ॥ स्वरपूर्वादे फात्परो यपो द्विर्भवति ॥ जलतुं विकल्पाये-
नेरे फस्योर्द्वगमनं ॥ गौर्यत्र ॥ स्वर इत्यनुवर्तते ॥ एवमन्यत्रापि यत्र सूत्राक्षरेः न

11811

कार्यसिद्धिः सत्रसर्वत्र सूत्रान्नरात्यदान्नरादनुवृत्तिर्ज्ञातव्या ॥ ग्रन्थभूयस्तत्र ॥
भयाच्चास्मान्निर्लिख्यते ॥ उवं ॥ उवर्णे वत्त्वमापद्यते स्वरपरे ॥ मधुश्च ॥ मध
त्र ॥ वधुश्च ॥ वधर्थ ॥ कदुश्च ॥ कद्वत्त्व ॥ पूर्ववत्त्वसिद्धान्तः ॥ अरं ॥ अवर्णे
रत्त्वमापद्यते स्वरपरे ॥ पितृश्च ॥ पित्रर्थः ॥ ललं ॥ लवर्णे लत्त्वमापद्यते स्वर
परे ॥ लश्च ॥ लनुवन्धः ॥ लनुवन्धः ॥ लश्चाकृतिः ॥ लाकृतिः ॥ एश्च ॥ एकारो
श्च ॥ एभवति स्वरपरे ॥ नेश्च ॥ नयनं ॥ ओश्च ॥ ओकारोश्च ॥ ओभवति स्वरपरे ॥
भोश्च ॥ भवति ॥ पटोश्च ॥ पटवोतुः ॥ गवोद्वरवर्णगतोधादौ च क्तव्यः ॥

हस्तः

118 11

गोअक्षः॥ गवाक्षः॥ गोइन्द्रः॥ गवेन्द्रः॥ गोअजिनं॥ गवाजिनं॥ खईरिणी॥ खैरि
णी॥ अक्षउहिणी॥ अक्षोहिणीपिकुठः॥ पौठः॥ कचित्त्वरवशकारः॥ यथाध
परिमारे॥ गोयूतिः॥ गयूतिः॥ अन्यत्रगवांमिच्छीतभावेगोयूतिः॥ आपामवेय
र्यप्रसंगात्प्रथमंनसर्वर्णोदीर्घः॥ ऐ॥ आ॥ ऐकारआभवतिस्वरेपरे॥ नै॥ अ॥
कः॥ नायकः॥ औ॥ आव॥ औकारआभवतिस्वरेपरे॥ तोइह॥ ताविह॥ और्लो
पशवापदाने॥ पदान्नेस्थितानामयादीनांयकारवकार्योर्लोपश्चाभवति॥
तेआगताः॥ तआगताः॥ तयागताः॥ पटोइह॥ पटइह॥ तस्मैआसनं॥ तस्माआ

मा.ख.

॥५॥

सने॥ तस्मात्सने॥ अस्मिन् इन्द्र॥ अस्मा इन्द्र॥ अस्मा विन्दुः॥ एवमयः ऐश्वर्यः अयः
वयः अयः एते अयः दयः॥ अयः दीनां यवलोपः॥ न तु अस्मिन्॥ अपदान्
त्वात्ते अनमित्यादौ न लोपसि पुनर्न सधिः॥ छंदसितु भवति॥ हे सख इति॥ ह सखे
ति॥ पुनर्गुह्यान् न लोपसि भवत्येव॥ एदो तो तः॥ पदान्ने स्थितां दे कारां दे का
राच्च पस्या कारस्य लोपो भवति॥ ते अत्र॥ तेऽत्र॥ परो अत्र॥ परोऽत्र॥ अपदा
न् नत्वात्ते अनमित्यादौ न॥ तपर करणमसंदेहार्थं॥ सवर्गो दीर्घः सह॥ सवः
र्गो सवर्गो परे सह दीर्घो भवति॥ शुद्धा अत्र॥ शुद्धाऽत्र॥ अदीर्घो दिर्घतांः

न्य

गमः

॥५॥

याति नास्ति दीर्घश्च दीर्घता॥ पूर्व दीर्घश्च रं दृष्ट्वा परलोपो विधीयते॥ दधि इह
॥ दधीह॥ होतृ ऋकारः॥ होतृ कारः॥ ननु दधीहेत्यादिषु इयं स्वरे कथं च पाणि
ः॥ तद्वर्त्तमानमाह॥ सामान्यशास्त्रे तो नूनं विशेषावलंबान् भवेत्॥ परे रौ पूर्ववा
धो वा प्रोयशो दृश्यतामिह॥ अइय॥ अवरगो इवर्गो परे सह ए भवति॥ तं वेदं॥
मम इदं॥ ममेदं॥ हलादेशीयादौ टेलीपो च क्तव्यः॥ हल ईया॥ हलीया॥ लोप
ल ईया॥ लोपलीया॥ मनस ईया॥ मनीया॥ अय अयम॥ अयम॥ पतत अयं ज
लिः॥ पतजलिः॥ कर्क अयं॥ कर्क अयं॥ कुल अयं॥ कुलया॥ सीमन अयं॥ सी

॥ ॐ ॥

[illegible]

रामः

वर्णपरेसहस्रलभवति॥ तवल्लकारः॥ तवल्लकारः॥ रलयोः सावर्ण्यपवावत्त-
व्य॥ अकारल्लकारौ च सवर्णसंज्ञौ स्तः॥ परिश्रुतः॥ पल्लवः॥ पर्यङ्कः॥ होतुः॥
लुकारः॥ होतुकारः॥ रलयोः इत्येव श्रुतयोर्व्योक्तयोस्तथा॥ वृद्धन्ते॥ यं च सां व-
र्ण्यमलंकारं विदो जनाः॥ ए॥ ए॥ ए॥ अवर्यां एकारे एकारे च परे सह एकारो
भवति॥ तव एषा॥ तवैषा॥ तव ऐष्य॥ तवैष्य॥ ओ॥ ओ॥ ओ॥ अवर्यां ओ-
कारे ओकारे च परे सह ओकारो भवति॥ तव ओदनं॥ तवौदनं॥ तव ओन्न-
तं॥ तवौन्नतं॥ ओ॥ ओ॥ ओ॥ अवर्यां ओकारे ओकारे च परे सह ओकारो भवति॥

॥ सा. ख. ॥

॥ ७ ॥

ति॥ समासे॥ विन्वोऽष्टः॥ विन्वोऽष्टः॥ विन्वोऽष्टः॥ स्थूलोऽष्टः॥ स्थूलोऽष्टः॥ समास इति
किं॥ तवोऽष्टः॥ वाशब्दनिश्चये वि कल्पार्थम्॥ ॥ इति स्वरसंधिः॥ ॥ अथ पु
कृतिभाव उच्यते॥ नामी॥ अटसोऽमी संधिच प्राप्तेति॥ अमी आदित्याः॥ अ
मेरोगे॥ अम्यत्र॥ येदित्वे॥ इचउचएचये॥ ईकारान्न ऊकारान्न एकारान्न
श्रुशब्दोदित्वेवर्तमानः सन्धिच प्राप्तेति॥ मणीवादिचर्ज्ज॥ अग्नी अत्र॥ प
द अत्र॥ माले आनय॥ मणीवादितीकिं॥ मणीव॥ रोदसीव॥ टपतीव॥ जेपती
व॥ जायापतीव॥ मायापतीव॥ ॥ योनिपातः॥ आकारोकारनिघात एक

॥ रामः॥

॥ ७ ॥

स्वरश्च संधिच प्राप्तेति॥ आरवं मन्यसे॥ नो अत्र स्थातव्यं॥ अमुपेहि॥ उउतिष्ठ
इदं पश्य॥ पुतः॥ पुतोवर्माः सन्धिच प्राप्तेति॥ दूरादा
हाने गायने विचारे रोदने चरेः पुतोभवति॥ पुतपुतश्च संधिच प्राप्तेति॥ देव
दत्त एहि॥ ॥ इति प्रकृतिभावः॥ ॥ अथ व्यञ्जनकार्यमुच्यते॥ चपा अवेज
वा॥ यदान्नेर्त्तमानाश्च पाजवा भवन्त्येव परे॥ षट् अत्र॥ षडत्र॥ वाक्यथा॥
वाक्यथा॥ तत्तद्वदं॥ तद्वदं॥ ककुप्यथा॥ ककुप्यथा॥ अथ गुरुणां किमर्थं च
पाछोत्यत्रानुवृत्त्यर्थं॥ जमे जमावा॥ यदान्नेवर्त्तमानाश्च पाजमे परे जमो भव

॥ सा-ख ॥

॥ २ ॥

ति ॥ तत्शास्त्रं ॥ तच्छास्त्रं ॥ तत्तजयति ॥ तज्जयति ॥ तत्तस्मात्तयति ॥ तज्जसयति ॥
॥ तत्तज्जकारेण ॥ तज्जकारेण ॥ ~~तज्जकारेण~~ ॥ शकारात्परस्य तवर्गस्य चत्वेन भवति ॥
विभक्तः विश्वः ॥ पशुन ॥ पशुन ॥ ~~पशुन~~ ॥ स्तोः सकारतवर्गायोः सकारद्वर्गा-
भ्यां यौगेषु भवति ॥ सकारस्य सकारः तवर्गस्य टवर्गः ॥ कस्य षः ॥ कस्य षः ॥ क-
सदीकते ॥ कषीकते ॥ तत्तदीकते तदीकते ॥ तत्तठकारेण ॥ तठकारेण ॥ तत्त-
डीनं ॥ तडीनं ॥ तत्तथैकते ॥ तथैकते ॥ ~~तथैकते~~ ॥ तवर्गस्य लकारे परे ल-
कारे भवति ॥ तत्तलुनाति ॥ तलुनाति ॥ भवानूलिखति ॥ भवानूलिखति ॥ अन्त-

॥ रामः ॥

॥ २ ॥

षण्णरः ॥ २

स्थादिषु भेदांरे फर्वाजिताय वलाः ॥ सानुनासिकानिरनुनासिकाश्च ॥ तत्र सानुनासि-
कस्य वनकारस्य लकारे भवति ॥ ~~नसि~~ ॥ सकारे परे तवर्गस्य दुत्वेन भवति ॥ भवा-
नृषः ॥ भवानृषः ॥ ~~भवानृषः~~ ॥ यदन्तर्वर्त्तमानाद्वर्गात्परस्य स्तोः दुत्वेन भव-
ति ॥ षट्सीदन्ति ॥ षट्सीदन्ति ॥ षट्तरैः ॥ नसकछते ॥ नान्तस्य षट्छते परे स-
गागमो भवति ॥ टिकितावायनयोर्वक्तव्यो ॥ राजन्चित्रं ॥ राजन्चित्रं ॥ राजन्चि-
त्रं इत्यत्र केन सूत्रेण नकारस्य अनुस्वारं भवति ॥ ~~तत्राह~~ ॥ गंगाश्चानपवाहश्च गो-
यूतीददुगप्रति ॥ सीहावलोकनेन्यायं अधिकारश्चतुर्विधं ॥ भवान्तनोति ॥ भ-

राजन्चित्रं ३

119011

वास्तनोति॥ भवान्दीकटे॥ भवांहीकते॥ भवान्ठकारेण॥ भवांरुकारेण॥
शेचको॥ ग॥ नान्नस्यपदस्यशेषरेवाचगागमोभवति॥ स्तोत्राणिः शुः॥ भवानू
शूरः॥ भवाञ्छूरः॥ भवाश्चूरः॥ भवाञ्चूरः॥ कुर्वन्शूरः॥ कुर्वञ्चूरः॥ कुर्वेश्वरः॥ कुर्वे
ञ्चूरः॥ पशान्शयेन॥ पशाञ्छयने॥ पशाञ्जयने॥ पशाञ्जयेन॥ शिः रु
दिः खरे॥ उकारेणाकारेनकांगहृत्वाङुत्तराङिर्भवन्निःखरेपरंपदानेच॥ प्रत्यङ
इदं॥ प्रत्यङ्गिदं॥ सुगणाइह॥ सुगमिह॥ राजनइह॥ राजन्निह॥ दीर्घवार्तनयानि
त्यादौन॥ इः॥ इत्वाङुत्तरञ्चकाराङिर्भवति॥ स्वसेचपाहसानां॥ रुमानांस्वमे

॥ रामः ॥

119011

परचपाभवन्ति॥ तव छत्रं ॥ तव कृत्रं ॥ कचिदीर्घोदपिवक्तव्यं ॥ हीकृः ॥ स्ने
कृः ॥ आद्याभ्यां नित्यं ॥ आछादयति ॥ माच्छिदत् ॥ सोऽनुस्वारः ॥ मकारस्यो
नुस्वारो भवति रुसे परे पदान्ते च पदमृथा पदं रथा ॥ अपदान्ते तु गम्य
ते नम्यते ॥ नञ् पदान्ते रुसे ॥ नकारस्य मकारस्य च पदान्ते वर्त्तमानस्यानु
स्वारो भवति रुसे परे ॥ यशानृसि ॥ यशंसि ॥ पयानृसि ॥ पयंसि ॥ पुम्भ्याम्
॥ पुंभ्यां ॥ कम्सः ॥ कंसः ॥ सम्सः ॥ संसः ॥ जमायपेस्य ॥ अनुस्वारस्य जमाभ
वन्ति यपे परे ॥ अस्य यपस्य सवर्णाः ॥ वर्णा वर्णात् ॥ अनुस्वारस्य वर्णा परयो

॥ सा. स्वि. ॥

11911

वर्गान्नाभवति॥ त्वं करोषि॥ त्वङ्करोषि॥ तंतनोति॥ तन्ननोति॥ संजानाति॥ सं
जानाति॥ यवलेपः॥ यवलावा॥ अनुस्वारस्य यवलेपः॥ यवलावाभवन्ति॥ संयं
ता॥ सयंता॥ संवत्सरः॥ मन्वत्सरः॥ त्वलुनाति॥ त्वल्लुनाति॥ ॥ इति व्यञ्जनसं
वि॥ ॥ अथ विसर्गसंविधिर्निगद्यते॥ विसर्जनीयस्य सः॥ विसर्जनीयस्य सक
रो भवति स्वसेपरे॥ कः तनोति॥ कस्तनोति॥ कः चरति॥ कश्चरति॥ कः छट्टय
ति॥ कच्छट्टयति॥ शयसेवा॥ विसर्जनीयस्य शयसेपरे वा सकरो भवति॥
कः शेते॥ कश्शेते॥ कः शेते॥ कषष्ठः॥ कष्यष्ठः॥ कः षष्ठः॥ कः साधुः॥ कस्साधुः॥ कः

॥ रामः ॥

1191

साधुः॥ कृष्योः कृष्योवा॥ विसर्जनीयस्य कवर्गपवर्गसंवन्धिनिखसेपरे कृष्योवा
भवतः॥ कषावृजाराथौ॥ कः करोति॥ कर्करोति॥ कः पचति॥ कष्यचति॥ वाच
स्पत्यादयः संज्ञाशब्दानि पातासाधवः॥ वाचस्पतिः॥ करपत्योश्चौरदेवतयोः सुदत्तलो
पश्च॥ तत्करः॥ तत्करः॥ दहृत्पतिः॥ दहृस्पतिः॥ अहोरोरात्रियुः॥ अक्रोविसर्जनी
यस्य पदान्ते रोभवति॥ अदिगरावर्जितेषु परतः॥ अहःपतिः॥ अहर्षतिः॥ अहःग
राः॥ अहर्गाराः॥ अरात्रिधिति विशेषरादहोरात्रं॥ अहोरात्रं॥ अहोरथन्नरं॥ अ

श२

॥ सा. ख. ॥

॥ १२ ॥

पदात्तत्वात् ॥ अहोभ्यां ॥ अतोत्तु ॥ अकारात्परस्यविसर्जनीयस्य उकारो भवति ॥ अ
तिपरतः ॥ तपरस्तत्वात् ॥ तपरस्तात्परोवातावानग्राह्यः ॥ एदोत्तोतः ॥ कः अर्थः ॥
कोर्थः ॥ पदात्तत्वात् ॥ हवे ॥ अकारात्परस्यविसर्जनीयस्य उकारो भवति हवे प
रे ॥ उच्चे ॥ कगतः ॥ कोगतः ॥ देवः याति ॥ देवो याति ॥ मनः रथः ॥ मनोरथः ॥ आ
देवलोपश ॥ अवर्णात्परस्यविसर्जनीयस्य लोपश भवति ॥ अवेपरे ॥ देवाः अत्र
॥ देवा अत्र ॥ वाताः वाता ॥ वातावाता ॥ अतोत्तुरित्यस्यविसर्जनीयस्य परिहृत्य दीर्घा
दुदाहरति ॥ खरे यत्तत्वात् ॥ अवर्णात्परस्यविसर्जनीयस्य यत्तत्वा भवति ॥ खरे

॥ रामः ॥

॥ १२ ॥

पङ्कः यजते

परे ॥ देवाः अत्र ॥ देवा यत्र ॥ देवा अत्र ॥ भोस ॥ भोस भगोस अघोस इत्येतस्मात्प
रस्य पङ्कः अत्र विसर्जनीयस्य लोपश भवत्यवेपरे ॥ भोः एहि ॥ भो एहि ॥ भगोः न
मस्ते ॥ भगो नमस्ते ॥ अघोः याहि ॥ अघो याहि ॥ नामिनो ॥ नामिनः परस्यविसर्ज
नीयस्य रेफो भवत्यवेपरे ॥ अग्निः अत्र ॥ अग्निस्त्र ॥ पदुर्यजते ॥ उयसोरो बुधे ॥ उ
यसो विसर्जनीयस्य पदात्तत्वात् भवति बुधे परे ॥ उयः बुध ॥ उय बुधः ॥ रेफ पङ्कति क
स्य यत्तत्वा ॥ रेफ पङ्कति कस्यविसर्जनीयस्य यत्तत्वा परे रेफो वा भवति ॥ गीः पतिः ॥ गी
र्यतिः ॥ गीर्यतिः ॥ धूः पतिः ॥ धूर्यतिः ॥ धूयतिः ॥ अरेफ पङ्कति रपि ॥ अवेतसो राजनि

॥सा.सु॥

॥१३॥

वापरः प्रचेतस्य वाकारादेशो भवति राजनिपरे हे प्रचेताराज न हे प्र
चेताराज निति वा **रु** रेफ संस्व भिनि वि स र्जनी य स्य रो भवति स्य वे परे ॥ प्रा
तः अत्र ॥ प्रातरत्र ॥ अत्रः गतः ॥ अत्रर्गतः ॥ **रिलोपो दीर्घः** ॥ रेफ परे फे परे
लोपो भवति पूर्वस्य दीर्घः ॥ पुनः रमते ॥ पुनारमते ॥ रइति ॥ शुक्तिः रूप्यात्म
नाभाति ॥ शुक्ती रूप्यात्मनाभाति ॥ **नातिना रइति** ॥ उच्चैः रीति ॥ उच्चैरीति ॥ सै
सा **सै** ॥ सशब्दादेशशब्दात्परस्य वि स र्जनी य स्य लोपो भवति रु सै परे ॥ सः च
रति ॥ सचरति ॥ रु सै ॥ रु सति ॥ रु सति ॥ **सैसादिति संहिता** ॥ सैसादौ वि स र्जनी

॥रामः॥

॥१३॥

स्य लोपे कृते संहितायां संधिर्भवति ॥ **सः इति सैति** ॥ सैसादौ सरथी रामः सैसा राजा यु
धिष्ठिरः ॥ सैसा कर्णे महात्यागी सैसा भीमो महाबलः ॥ इत्यादौ पादपूरणो संघर्षः
॥ यदुतै लोकि काये ह तदे देव रु लं भवेत् ॥ सैसा भूम्या ददे सोषामित्यादिनाम
पुष्टता ॥ २ ॥ कचि स र्जतिः कचि दपु र्जतिः कचि द्वि भाखा कचि दन्य देव विवे
विधानं बहूधा समीक्ष्य चातुर्विधं बाहुल्यं कं वदन्ति ॥ वर्णागमो वर्सा विपर्यय
अद्वैचापरो वर्णा विकारनांशौ ॥ धातोस्तदर्थान्ति शयेन योगात्तदुच्यते पञ्चविधं
निरुक्ते ॥ वर्णागमो गवेत्यादौ सिंह वर्णा विपर्ययः ॥ षोडशादौ विकारः स्यादुक्तो

॥ सा. खः ॥

॥ १४ ॥

नाशः पृथोदरे ॥ वर्णविकारनाशाभ्यां धातो रतिशयेन यः योगः स उच्यते प्राज्ञैः
र्मयूरभ्रमरादिषु ॥ इति विसर्गसन्धिः ॥ अथ विभक्तिविभाज्यते ॥
सादिधा ॥ सादिस्थादिभ्यः ॥ विभक्त्यन्ते पदं तत्र सादि विभक्तिर्नामोच्यते ॥ अविभक्ति
नाम ॥ विभक्तिरहितं धातुवर्जितं चार्थवच्छब्दरूपं नामोच्यते ॥ कृततद्धितसमासा
श्च प्रातिपदिके संज्ञा इति केचित् ॥ तस्मात् सादिभ्यो जस ॥ अम ॥ योऽस ॥ दा ॥ भ्याम
मिस ॥ दे ॥ भ्याम ॥ अयस ॥ ऊसि ॥ भ्याम ॥ अयस ॥ ऊस ॥ योऽस ॥ भ्याम ॥ दि ॥ योऽस ॥ भुव ॥ त
स्यान्ताम् ॥ षा ॥ स्यादयः सप्रविभक्तयो भवन्ति ॥ तत्राप्यर्थमात्रैकत्वविवक्षायां प्रथमै

॥ रामः ॥

॥ १४ ॥

कवचने देवसि इति स्थिते ॥ इकार उच्चारणार्थः ॥ योर्विसर्गः ॥ सकार रेफयोर्विसर्गः
र्जनीयादेशो भवति ॥ अथातो रसे पदान्ते च ॥ देवः ॥ द्वित्वविवक्षायां मो ॥ योर्विसर्गः ॥
देवौ ॥ वहुत्वविवक्षायां वहुवचने देवजस इति स्थिते ॥ जकारस्य संज्ञायां लोपः
॥ कार्याः येत ॥ यस्येतां ज्ञातस्य लोपः ॥ प्रयोजने जसीति विशेषणं ॥ दीर्घविसर्गो ॥ दे
वाः ॥ छन्दसि श्रुकाराज्जसोऽमुकक्वचिद्वक्तव्यः ॥ सवर्षे दीर्घः सह ॥ खरहितं परे तासं
योज्यम् ॥ देवासः ॥ बालराणासः ॥ द्वितीयैकवचने देवश्च इति स्थिते ॥ अयस्यो र
स्य ॥ समानादुत्तरयोरमशसोऽकारस्य लोपो भवत्यधातोः ॥ देवं ॥ देवौ ॥ वहुवचने

प्रथमायादिवचने २

||hb||

卅一

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ श्रीकृष्णार्जुनसंवादे ॥
अथ कुरुक्षेत्रे युद्धम् ॥ अर्जुन उवाच ॥ द्रुपद उवाच ॥
अहो महती पाप्मा यस्मात्तुल्यधर्मोऽनुब्रूयात् ॥
द्रुपद उवाच ॥ अहो महती पाप्मा यस्मात्तुल्यधर्मोऽनुब्रूयात् ॥
अर्जुन उवाच ॥ द्रुपद उवाच ॥ अहो महती पाप्मा यस्मात्तुल्यधर्मोऽनुब्रूयात् ॥

नराङ्गस्य कार्ये कर्तव्ये वहिरङ्गमसिद्धं स्यात्॥ तेन प्रथमे न सर्वतो दीर्घः॥ अकार
स्य भिसिद्धं न स्य कारो वा वक्तव्यः॥ देवेभिः॥ कर्तेभिः॥ चतुर्थे कवचने देवदे
ति स्थिते॥ इ-कारो हि त्वार्थाधः॥ सर्वत्र॥ ईरक्॥ अकारात्परस्य डेत्येतस्या ग
णमो भवति किन्वा दन्ते॥ एअय॥ दीर्घः॥ देवाय॥ नित्यानित्ययोर्नित्यविधिर्व
लवान्॥ अनित्ये सं परिभसिति॥ परान्नित्यं॥ तेन प्रथमे संसेन स्यात्॥ पूर्वव
त्॥ देवाभ्यां संभिवद्भूत्वे॥ अकारस्य सत्त्वं भवति सकारे भकारे च पूर्ववद्भूत्वे सति रे
॥ देवेभ्यः॥ पंचम्ये कवचने देवडमिदं तिस्थिते॥ इ-सिरक्॥ अकारात्परो डसिरक्

॥ सा. ख. ॥

॥ १६ ॥

ति॥ **दीर्घः**॥ देवात्॥ तकारस्य क्वर्णाभावात्तेननेत्संज्ञा॥ विभक्तिप्रदेशेयस्य लो
पस्य लोप इति न प्राप्नोति॥ **पूर्ववत्**॥ देवाभ्यां॥ देवेभ्यः॥ यस्यैकवचने देव इति
स्थिते॥ **इस्य**॥ अकारात्परोऽस्य भवति॥ देवस्य वङ्गवचनाभावादेत्त्वं न स्या
त्॥ **ओसि**॥ अकारस्य एत्वं भवति ओसिपरे॥ **ए**॥ अयं॥ स्वरहीनपरेण संयोज्यं॥
हो द्विसर्गः॥ देवयोः॥ **नुडा**॥ समानादुत्तरस्य मोनुडागमो भवति॥ **रित्वा**॥ दो
॥ अथातोरेवेत्यनुवर्त्तितव्यं॥ तेन वारीणामित्यादौ प्रथमं नुदप्रयोगः॥ तस्मान्न
मिनः स्वर इति पक्षे प्राप्तिर्भवति॥ उकार उच्चारणार्थः॥ **नामि**॥ नामिपरे पूर्व

॥ रामः ॥

॥ १६ ॥

स्य दीर्घो भवति॥ देवानां॥ सप्तम्येकवचने देव इति स्थिते॥ **अइ**॥ देवे॥ देवयो
ः॥ **पूर्ववत्**॥ **किल्ला**॥ संकृतस्य॥ कवर्गादिलाच्च प्रत्याहारादुत्तरस्य केनचित्
त्रिणाकृतस्य सकारस्य सकारादेशो भवति॥ देवेभ्यः॥ विपरीतगुह्यत्वात्तस्य
सत्त्वं न स्यात्॥ तेन हरिस्त्वेत्यादौ परस्य रोदेच॥ **आस**॥ असिद्धिः॥ आसच्चात्मा
भिभूषिकरणात्सिन्नर्थे विहितः सिद्धिः संज्ञो भवति॥ **समाना**॥ औपोऽधातोः
॥ **समाना**॥ औपो भवत्यधातोः॥ अत्र समानादिति पदं द्रुत्वपदं व्याख्येयं॥ अन्यथा
हेहाहा॥ हेहूहूः॥ हेवातप्रमीः॥ इत्यादौ विरोधः स्यात्॥ अभिसुखाभिवाक्तये हे

दुत्तरस्य २

सा. स्त.

१७

शब्दः पाक्ययोगः हे देव हे देवो हे देवाः ॥ एवं सृष्टं पश्य कुम्भादयो यकारान्ताः
पुलिङ्गाः ॥ अकारान्तानामपि सर्वादीनां ननु विशेषः ॥ सर्वविस्मयः उभयः अन्तः
अन्तरः अन्तमः इतरः इतमः इतरः इतमः कतरः कतमः सप्त विमनेमः एकः
पूर्वः परः अवरः दक्षिणाः उत्तरः अपरः स्वः अन्तरः तदन्तः यदन्तः इदमः अदः
सुदिः किम् युष्मद् अस्मद् नवेत्तु ॥ एते सर्वादयस्त्रिंशद्गणः ॥ अत्र एते इति निर्दिष्टं
शेन प्राधान्य एव सर्वादीनां विशेषान्तु गौरात् इति सूचितं ॥ त्रिंशद्गण इत्यनेन
च संज्ञायामनियतलिंगत्वेन सर्वादीनां विशेष इति ध्वनितं ॥ तस्माद्विषयः सर्वाय

गमः

१७

दिकार्यं न भवति १

सप्ततस्त्रिंशदपि सर्वाय देहोति सर्वा ॥ तत्र पुष्टिं गत्वा रूपं नेयः सर्वः सर्वो ॥ जमी ॥ सर्वादेरकारान्तात्परोज
सर्वा भवति ॥ अइए ॥ सर्वो सर्वः सर्वो ॥ सर्वान् ॥ पूर्ववत्प्रक्रिया ॥ सर्वेन शनिस्थिते ॥ पुनो गो नने ॥ व
कारे फः अवर्गे भ्यः परस्य नकारस्ये कः स्यात्कारादेशो भवति ॥ अन्त्यस्थितस्य न भवति ॥ सर्वान्
इत्यादौ ॥ अवकः अन्तेऽपि ॥ अवप्रत्याहोराकवर्गेण पवर्गेण च मध्ये व्यवधानेनैव कारे फः अवर्गे
भ्यः परस्य नकारस्य कारादेशो भवति ॥ नान्येन ॥ सर्वेण ॥ सर्वाभ्यां ॥ सर्वैः ॥ चतुर्थेकवचने सर्व
डे इति स्थिते ॥ सर्वा देस्मन् ॥ सर्वादेरकारान्तात्परस्य चतुर्थेकवचनस्य स्मडागमो भवति ॥ सर्व
स्त्रि ॥ सर्वाभ्यां ॥ सर्वेभ्यः ॥ पंचमेकवचने सर्व अन् इति स्थिते ॥ अतः ॥ सर्वादेरकारान्तात्परस्यानः स
डागमो भवति ॥ सर्वाभ्यां

मा.स्व.

१८

डिस्मिन् २

जागमो भवति ॥ सर्वस्मान् ॥ सर्वभ्यां ॥ सर्वेभ्यः ॥ सर्वस्य ॥ सर्वयोः ॥ मुडाम् ॥ सर्वोदरवर्णात्तात्पर्यात् नः सुडा
जमो भवति ॥ एवं ॥ सर्वं ॥ सर्ववाम् ॥ सर्वदिक्कारणतात्पर्येण डिस्मिन् भवति ॥ सर्वस्मिन् ॥ सर्वयोः ॥ सर्वेषु
हेसर्व ॥ हेसर्वो ॥ हेसर्वे ॥ एवं विश्वादीनामेकशब्दपर्यन्तानां सर्वशब्दबहुपञ्चये ॥ उत्तर ॥ उत्तमो विहाय नो हि
प्रत्ययौ न तु शब्दौ न तश्च तदन्ताशब्दग्राह्याः ॥ पूर्वदिनां तु नवानां जस इकारेण वाक्त्रयः ॥ पूर्वे ॥ पूर्वा ॥ परे
॥ परा ॥ अवरे ॥ अवरा ॥ दक्षिणे ॥ दक्षिणा ॥ उत्तरे ॥ उत्तरा ॥ अपरे ॥ अपरा ॥ अधरे ॥ अधरा ॥ स्वे ॥ स्वा
॥ अंतरे ॥ अंतरा ॥ डिसिञ्चोस्मान् स्मिन् नो वाक्त्रयौ ॥ पूर्वस्मान् ॥ पूर्वात् ॥ पूर्वीस्मिन् ॥ पूर्वे ॥ इत्या
दि ॥ शेषं सर्ववत् ॥ प्रथम चरम तथा यडत्या अर्द्धः कतिपय कतिपयाः शेषं देववत् ॥ नेमो नेमाः ॥ शे
नेमानां जसीर्वा १

राम

१८

वं सर्ववत् ॥ नयायेये प्रत्ययौ तदन्ताशब्दग्राह्याः ॥ द्वितये द्वितया ॥ द्वये द्वयाः ॥ शेषं देववत् ॥ द्विती
यस्य सर्ववत् बहुपञ्चये डिः तु वाक्त्रयं ॥ द्वितियस्मै ॥ द्वितियैर्या ॥ द्वितीयस्मान् ॥ द्वितीयात् ॥ द्वितीय
स्मिन् ॥ द्वितीये ॥ एवं तृतीयः ॥ उभशब्देनित्यं द्विवचनान्तः ॥ उभोश् ॥ उभाभ्याम् ॥ उभयोः ॥ उभ
यशब्दस्य द्विवचनाभावः ॥ एकवचनबहुवचने भवतः ॥ उभय ॥ उभये ॥ उभयम् ॥ उभयान् ॥ उभये
न ॥ उभयेः ॥ उभयस्मै ॥ उभयेभ्यः ॥ उभयस्मान् ॥ उभयेभ्यः ॥ उभयस्य ॥ उभयेवाम् ॥ उभयस्मिन्
उभयेषु ॥ हेउभय ॥ हेउभये ॥ अकारान्त पुष्टिगो नामशब्दः ॥ मासस्यां लोपोवा ॥ मासश
ब्दस्याकारस्य लोपोवा भवति सर्वासु विभक्तिषु परतः ॥ हसेपः सेक्षिपिः ॥ हसान्ता दीवन्ताच्च पर

मा. स्व

१५

स्यमेर्लोपोभवति ॥ **सोर्विसर्ग** ॥ माः ॥ मासः ॥ मासौ ॥ मासौ ॥ मासः ॥ मासाः ॥ मासम् ॥ मास
म् ॥ मासौ ॥ मासौ ॥ मासः ॥ मासान् ॥ मासा ॥ मासेन ॥ माभ्याम् ॥ मासाभ्याम् ॥ माभिः ॥ मासैः ॥
मासे ॥ मासाय ॥ माभ्याम् ॥ मासाभ्याम् ॥ माभ्यः ॥ मासेभ्यः ॥ मासः ॥ मासात् ॥ माभ्याम् ॥
मासाभ्याम् ॥ माभ्यः ॥ मासेभ्यः ॥ मासः ॥ मासस्य ॥ मासोः ॥ मासयोः ॥ मासाम् ॥ मासा
नाम् ॥ मासि ॥ मासे ॥ मासोः ॥ मासयोः ॥ मासु ॥ मासेषु ॥ हेमाः ॥ हेमासः ॥ हेमासौ ॥ हे
मासौ ॥ हेमासः ॥ हेमासाः ॥ आकारान्तपुल्लिङ्गः सोमपाशब्दः ॥ सोमपाः ॥ सोमपौ ॥ सोम
पाः ॥ सोमपां ॥ सोमपौ ॥ बहुवचने सोमपाशब्दश्च निश्चिते ॥ **आतोधातोर्लोपः** ॥ धातुस

राम

१५

वद्धिन् आकारस्य लोपोभवति ॥ शसादौ स्वरपरे ॥ सोमपः ॥ सोमपा ॥ सोमपाभ्याम् ॥ सोमपा
भिः ॥ सोमपे ॥ सोमपाभ्याम् ॥ सोमपाभ्यः ॥ सामपः ॥ अधातोरिति विशेषणार्थे लोपो नास्ति
॥ हे सोमपाः ॥ हे सोमपौ ॥ हे सोमपाः ॥ एवं कीलालपाजत्या शस्व ध्मा प्रभृतयः ॥ इकारान्तः
पुल्लिङ्गो हरि शब्दः ॥ तस्य प्रथमे कवचने हरिः ॥ औषू ॥ इच्छ ॥ इच्छू ॥ इकारान्तादुकारान्तात्पर्यौ यू आप
ज्जि इभक्तः ॥ दीर्घः ॥ हरी ॥ एओजसि ॥ इकारान्तस्योकारान्तस्य च जसि परे एकारोकारश्च भवतः ॥ एओ
य ॥ हरयः ॥ औ ॥ इकारान्तस्योकारान्तस्य च धिविषये एकारोकारश्च भवतः ॥ हे हरे ॥ हे हरी ॥ हे हरयः ॥
हरिम् ॥ हरी ॥ हरिन् ॥ **पनास्त्रियां** ॥ इकारान्तादुकारान्ताच्च परस्मैनाभक्त्यस्त्रियाम् ॥ हरिणा ॥ हरि

सा.स.

२०

भ्याम्॥ हरिभिः॥ **डिति**॥ इकारान्तस्य डकारान्तस्य च डितिपो एकारभोकारश्च भवतं॥ हरे। हरिभ्या
म्। हरिभ्यः। **डसिडसोरस्य**। एदो इयां परस्य डसिडसोरकारस्य लोपो भवति। हरे। हरिभ्याम्। ह
रिभ्यः। हरे। हरे। हरिभ्याम्। **डेरीडित्**। इदु इयां परस्य डेरी भवति सच डित्। **डिति**। डितिपो रेहो
पो भवति। हरे। हरे। हरिभ्यः। एवं मन्त्रिणविक्रियप्रभृतयः। उकारान्तश्च विष्णुवायुमानुप्रभृतयो
र्येतैरेव सूत्रैः सिद्ध्यन्ति। मानुः। मानू। मानवः। मानुम्। मानू। मानून्। मानुना। मानुभ्यां। मानुभि
मानवे। मानुभ्याम्। मानुभ्यः। मानोः। मानुभ्याम्। मानुभ्यः। मानोः। मानोः। मानूनाम्। मानोः। मा
नोः। मानुषु। सखिशब्दस्य मेदः। **मेडिधि**। सखिशब्दात्परस्य मेरधे उभिवति। डित्वाटिलोपः। स

राम

२०

संवायः २

खा। अधेरिति विशेषणदेकारो धिविषये। हेसखे। **सख्यु**। सखिशब्दस्यैकारादेशो भवति पञ्चषु परेषु
वडितिनिर्दिष्टस्यादेशस्तदन्तस्य ज्ञेयः। अयादेशः। सखायौ। द्विवचनस्या वाक्यन्दिमि। सखा। सखाया। स
खायः। सखायं। सखायो। सखीन्। सखिपत्यो **रिक्**। सखिपतिशब्दयोरेगागमो भवति यडेडिगुपरतः। दी
र्घत्वान्नानभवति। सख्या। पत्या। आगमजमनित्यं। सखिना। पतिना। सखिभ्याम्। सखिभिः। सख्यो
सखिभ्याम्। सखिभ्यः। **सडे**। सखिपतिशब्दयोः। ऋगागमो भवति डसिडसो डकारेपरयत्वं। सख्यु
डसशतिस्थिते। **सतोडडः**। सकारान्तात्परस्य डसिडसो डकारस्य उकारे भवति। सच डित्। सख्युः।
सखिभ्याम्। सखिभ्यः। सख्युः। सख्योः। **सखीनाम्**। सप्तमेकवचने डेरीदिदित्यो कोरुते। सखिपत्यो

सा. स्व.

२९

रीगितीमागमः। सख्यो। सख्योः। सखिषु। पतिशब्दस्यप्रथमाद्वितीययोर्हरिशब्दवत्युक्त्या। नूनियादौ स
खिवद्भूतं। पतिरममास एव सखिवद्भूतः। ततः समामानस्य नादयो भवन्ति। प्रजापतिना। प्रजापतेये।
इत्यादि। द्विशब्दो नित्यं द्विवचनान्तः। द्विओऽस्ति स्थिते। **त्यदादेः** रस्योदौ। त्यदादेः रकारो भवति स्या
दौपरे। दौ। दौ। द्वाभ्याम्। द्वयोः। त्रिशब्दो नित्यं बहुवचनान्तः। त्रिजमस्ति स्थिते। एओजसीतिय
कारेऽस्ति अथादेशः। त्रयः। त्रीन्। त्रिभिः। त्रिभ्यः। **त्रेयडः**। त्रिशस्य त्रयङोदेशो भवति। त्रिभि
परे। डिदन्तस्य वक्तव्यः। त्रयारणाम्। त्रिषु। कटिशब्दो नित्यं बहुवचनान्तः। कटिशब्दात्परस्य जस
शसोऽनुवक्तव्यः। कति। कतिभिः। कतिभ्यः। कतिनाम्। कतिषु। त्रिषु चायस्वरूपं। ईकारान्त

राम

२९

जहंग. मु श्रीशब्दः॥ योधातो रियुवौ स्वरः॥ धातोरीकोराकारेयोरिवौ भवतः॥ स्वरपरे॥ मुश्चिः। मुश्चियौ। मुश्चि
यः। हेमुश्चि। हेमुश्चियौ। हेमुश्चियः। मुश्चियं। मुश्चियौ। मुश्चियः। मुश्चिया। मुश्चीभ्याम्। मुश्चीभिः। मुश्चिये।
मुश्चीभ्याम्। मुश्चीभ्यः। मुश्चियः। मुश्चीभ्याम्। मुश्चीभ्यः। मुश्चियः। मुश्चियोः। मुश्चिभ्याम्। मुश्चियि। मुश्चियोः।
मुश्चीषु। इत्यादि॥ तथैव मुधीशब्दः॥ उकारान्तः स्वयंभूशब्दः॥ स्वयंभूः। स्वयंभूवौ। स्वयंभूवः। स्वयंभूवम्।
स्वयंभूवौ। स्वयंभूवः। इत्यादि॥ सेनानीशब्दस्याविशेषो हसोदौ स्वरदौ तु विशेषः॥ सेनानीः। योवा
॥ धातो रवयवसंयोगपूर्वो यस्माद्देकारादकारान्तास्ति तदन्तस्यानेकस्वरस्येकारस्येकारस्यय
कारवकारौ भवतः॥ स्वरपरे॥ वर्वाभू। पुनर्नृत्त्यतिरिक्तभूशब्दमुधीशब्दौ वर्जयित्वा वा शहरणा

मा. स्त्र
२२

दियं विवक्षा ॥ सेनान्यो ॥ सेनान्यः ॥ हे सेनानी ॥ हे सेनान्यो ॥ हे सेनान्यः ॥ सेनान्यम् ॥ सेना
न्यो ॥ सेनान्यः ॥ सेनान्या ॥ सेनानीभ्याम् ॥ सेनानीभिः ॥ सेनान्ये ॥ सेनानीभ्याम् ॥ सेनानीभ्यः
॥ सेनान्यः ॥ सेनानीभ्याम् ॥ सेनानीभ्यः ॥ सेनान्यः ॥ सेनान्योः ॥ सेनान्यादीनां वा मोनुदक्त्वः
॥ सेनान्याम् ॥ सेनानीनाम् ॥ **आमेनियश्च** ॥ आवन्तादीवन्तानीशब्दाच्चोत्तरस्य डे राभादे
शोभवति ॥ सेनान्याम् ॥ सेनान्योः ॥ सेनानीषु ॥ एवं ग्रामणी प्रभृतयः ॥ उकारान्तश्च यक्त्
प्रभृतयः ॥ अकारान्तः पुट्त्रिंशः पितृ शब्दः ॥ **पितर** ॥ अकारान्तान्यस्य सेराभवति ॥ सचीडित् ॥
डिति टेलोपः पिता ॥ **अपञ्चसु** ॥ अकारस्य अत्र भवति पञ्चसु स्यादिसु परेषु ॥ पितरौ ॥ पितरः

राम
२२

धेर ॥ अकारान्तान्यस्य धेर भवति ॥ सचीडित् ॥ हे पितः ॥ हे पितरौ ॥ हे पितरः ॥ पितरौ ॥ पितरौ ॥ पितृन् ॥ पि
त्रा ॥ पितृभ्याम् ॥ पितृभिः ॥ पित्रे ॥ पितृभ्याम् ॥ पितृभ्यः ॥ **अतोडड** ॥ पितुः ॥ पितृभ्याम् ॥ पितृभ्यः ॥ पितुः ॥ पि
त्रोः ॥ पितृणाम् ॥ **डौ** ॥ अकारस्या भवति डौ परे ॥ पितरि ॥ पित्रोः ॥ पितृषु ॥ एवं जामात्रादयः ॥ **उर्वीना**
मिदीर्घ ॥ नृशब्दस्य वा दीर्घो भवति नामि परे ॥ नृणाम् ॥ नृणाम् ॥ कर्तृशब्दस्य पञ्चसु पिशोषः ॥ **सु**
रा ॥ सकारत्वं प्रत्ययसम्बन्धिनः अकारस्या भवति ॥ पञ्चसु परेषु ॥ कर्तारि मिश्रति स्थिते ॥ **मेरा** ॥
यदादेशस्त्र द्बस्य भवति ॥ डित्वाटिलोपः ॥ कर्त्री ॥ कर्त्रीरौ ॥ कर्तारः ॥ हे कर्त्री ॥ कर्त्रीरौ ॥ कर्त्रीरौ ॥ क
र्तृन् ॥ कर्त्री ॥ कर्तृभ्याम् ॥ कर्तृभिः ॥ रित्यादिष्व्भवत् ॥ एवं नृपु होतृ पोतृ प्रशास्तृ प्रभृतयः ॥ च

सां२
२३

प४

सानप्राचेनताचत्तछाक्षहानथैवच॥ होनापोनाप्रशास्नाचत्तछैसोस्वादयस्मृता॥ उकार
नस्यापिकोष्टुशब्दस्यपञ्चस्वधिवृत्प्रयान्तस्यैवरूपं वक्तव्यम्॥ कोष्टा। काष्टौरो। कोष्टारः
हेकाष्टो। हेकोष्टौरो। हेकोष्टारः। इमित्प्रत्ययबद्धावाभावात्॥ कोष्टुत्॥ न्तिनयोदौस्वरा
दौत्प्रयान्तनावावक्तव्यः॥ कोष्टा। कोष्टुना। कोष्टुभ्याम्। कोष्टुभिः। कोष्टे। कोष्टवे। कोष्टु
भ्याम्॥ कोष्टुभ्यः॥ कोष्टुः। कोष्टो। कोष्टुभ्याम्। कोष्टुभ्यः। कोष्टुः। कोष्टो। कोष्टो। कोष्टो। को
ष्टुना। कृताकृतप्रसंगीयोविधिः सनित्यनुगमेकतेहसादीत्यात्तद्वद्रावोनास्ति॥ कोष्टीरः
कोष्टौ। कोष्टो। कोष्टुषु। ऋकारान्ताल्लवर्णानाएकारान्ताश्चापमिद्धा॥ ऐकारान्तपुलिङ्गमुशब्द

राम
२३

रौम्भिः॥ सुरैमदस्याकारादेशोभवति सकारभकारादौ विभक्त्यै परतः॥ सुरा॥ स्वरादौ सर्वत्रायादेशः
॥ सुरायौ॥ सुरायः॥ सुरायौ। सुरायौ। सुरायः। सुराया। सुराभ्यामित्यादिजयं॥ ओकारान्तपुलिङ्गो गोश
ब्दः॥ ओरौ॥ ओकारस्योकारादेशोभवति पंचसुपरेषु॥ गौः। गावौ। गावः। हेगोः। हेगावो।
हेगावः॥ अममसि॥ ओकारस्यार्त्तंभवति अमिशसिचपरे॥ गाम्। गावौ। गाः। गवा। गो
भ्याम्। गोभिः। गवे। गोभ्याम्। गोभ्यः। इमिदं सारस्येत्पकारलोपः॥ गो। गोभ्याम्। गोभ्यः
गोः। गवोः। गवां। गवि। गवोः। गोसु। एवं द्यौशब्दः॥ द्यौः। द्यौवो। द्यावः। इत्यादि। ओ
कारान्तपुलिङ्गौ शब्दः॥ तस्य हसादावविशेषः स्वरादावावादेशः॥ ग्लौः। ग्लौवो। ग्लावः

सा.सू.
२४

हेलौ। लाव। लावौ। लाव। लावा। लौभ्याम्। लौभिः। लवे। लौभ्याम्। लौभ्यः। ला
व। लौभ्याम्। लौभ्यः। लाव। लावोः। लावाम्। लावि। लावोः। लौभ्युः॥ इत्यादि॥ ॥
शतिस्वरान्ताः पुष्टिं गतः॥ • ॥ अथ स्वराणां स्त्रीलिङ्गाः षट्श्रपन्ते ॥ तत्राकारान्तः गंगाशब्दस्त
स्य नाम संज्ञायाम् प्रथमे कवचनं सि ॥ आपः॥ आवन्तात्परस्य सेर्लोपो भवति ॥ गंगा॥ **ओरि**
आवन्तात्पर ओ ईकार नापद्यते ॥ अइर॥ गगे। गंगाः। धीरि॥ आवन्तात्पर धिर्भिव
ति। हेगगे। हेगगे। हेगगाः। अम्वादीनां धौ ह्रस्वः॥ अम्वादीनां धौ परे ह्रस्व भवति ॥
हेअम्ब॥ हेअक्क॥ हेअल्ल॥ गंगाम्। गगे। गंगाः। **दौसौरे**॥ आवन्तात्पर दौसोः परयो र्त्वं भवति

रा.सू.
२४

अयोदेशः॥ गङ्गया। गङ्गाभ्यां। गङ्गाभिः। **डितायट्**॥ आवन्तात्पर यां डे डमिडमडि इत्येते
यां यडागमो भवति ॥ टकारस्थाने नियमात् ॥ ऐऐऐ॥ गंगोये। गङ्गाभ्यां। गङ्गाभ्यः। गंगा
याः। गङ्गाभ्यां। गङ्गाभ्यः। गङ्गायाः। **दौसौरे**। गङ्गयोः। **जडामः**। गङ्गानां। **आम्डे**। यदादेश
स्तद्वद्भवति। **डितायट्**। गङ्गायां। गङ्गयोः। गङ्गामु। एवं यदा मेधा मालाहेलादोलाजा
यामायाप्रभितयः॥ सदादीनां डित्सुविशेषः॥ आवन्तात्परिणाम ॥ अकारान्ता नाम्नः स्त्रियां
वर्तमानादाप्युत्पद्ये भवति ॥ आवन्तात्परिणाम सदाशब्दः। आपः। सेर्लोपः। सधा। सधा। सधा।
हेसर्धे॥ हेसर्धा। सधा। **ओरि**। **अइर**। सधा। सधा। **दौसौरे**। येजय। अयोदेशः। सधाया।

सर्वाम्याम् ३। सर्वमि। यदोच्च। आवन्तात्सर्वोदः परस्म्य पठः मुडागमो भवति। पूर्वस्य
 पापोकोरो भवति॥ सर्वस्यै। सर्वाम्यः २। सर्वम्याः २। सर्वयोः २। सर्वसाम्। सर्वस्याम्।
 सर्वसु। जरायाः स्वरादौ जराम् वावक्तव्यः। जरा। जरमौ। जरो। जरसः। जराः हेजो शेह
 जरमौ। हेजरसः हेजरा। जराम्। जरसी। जरमौ। जरो। जरसः। जराः जरसा। जराया। जराभ्यां
 जराभिः। जरमे। जरये। जराभ्याम्। जराभ्यः। जरसः। जरायाः। जराभ्याम्। जराभ्यः। जरसः।
 जरायाः। जरमौ। जरयोः। जरसाम्। जराणाम्। जरमे। जरायाम्। जरमौ। जरयोः। जरसु।
 इकारान्तः स्त्रीलिङ्गो बुद्धि शब्दः॥ तस्य प्रथमो धातित्य यो ह्येति शब्दवत्प्रक्रिया॥ बुद्धिः।

बुद्धी। बुद्धयः। हेबुद्धे। हेबुद्धी। हेबुद्धयः। बुद्धी। बुद्धी। बुद्धीः। स्त्रीलिङ्गत्वात्त्वाभावविशेषः॥
 बुद्ध्या। बुद्धिम्याम्। बुद्धिमि। इदुद्व्यां स्त्रियाम्। स्त्रियां वर्तमानाभ्यामिकारोकाराभ्यापरेषां
 ङित्वावचनानां वा अग्रगमो भवति॥ बुद्ध्ये॥ बुद्धये॥ बुद्धिभ्यां॥ बुद्धिभ्यः॥ बुद्ध्याः॥ बुद्धेः॥ बुद्धि
 भ्याम्। बुद्धिभ्यः। बुद्ध्याः। बुद्ध्योः। बुद्धिमाम्। स्त्रियां ध्योः। इदुद्व्यां युः॥ तस्मादिदानीं
 उवर्णां नान् स्त्रियां वर्तमानात्प्रास्यडेः शमादशो भवति॥ बुद्ध्याम्। अग्रगमाभावे अमोप्य
 भावः॥ बुद्धौ। बुद्ध्योः। बुद्धियु। एवं मतिभूति धृतिरुचिप्रभृतयः। एवं धेनुः जुप्रभृ। योप्य
 कारान्ताः सिद्धान्ति। धेनुः। धेनू। धेनवः। हेधेनो। हेधेनू। हेधेनवः। धेनुम्। धेनू। धेनूः। धे
 न्वा। धेनुभ्याम्। धेनुभिः। धेनवे। धेनवे। धेनुभ्याम्। धेनुभ्यः। धेन्वाः। धेनोः। धेनू।

धेन्वाः धेनूनाम् । धेनैः । धेन्वः । धेनयुः । इकारान्तं नदीशब्दस्त्रीलिङ्गो ॥ हमेषमे
 लोपि ॥ हसान्तादीवन्ता च परस्य मेल्लोपो भवति ॥ ह्रस्वविधानमामर्थ्योन्नगुणाः ॥
 नदी । नद्यो । नद्यः ॥ धौह्रस्वः ॥ इवोर्णिवर्णयो रधातोः स्त्रीलिङ्गस्य धौपो ह्रस्वभव
 ति । हिनदि । हिनद्यो । हिनद्यः । नदी । नद्यो । नदीः । नद्या । नदीभ्याम् । नदीभिः ॥
 ॥ **डितामड्** ॥ स्त्रीयांसीकारान्ता इकारान्ता च परेषां डितावचनानां अडागमो
 भवति ॥ नद्यैः । नदीभ्याम् । नदीभ्यः । नद्याः । नदीभ्याम् । नदीभ्यः । नद्याः । नद्योः ।
 नदीनाम् । नद्याः । नद्योः । नदीषु ॥ एवं गौरी प्राञ्जली कुमारी किसेरी कारभी प्रभृ-
 तयः ॥ लक्ष्मीशब्दस्यैव तत्त्वाभावात्ति लोपो नास्ति । लक्ष्मीः । लक्ष्म्योः । लक्ष्म्यः

२६

लक्ष्मीः । लक्ष्म्योः । लक्ष्म्यः । आमन्त्रो धौह्रस्वः । हिलक्ष्मि । हिलक्ष्म्योः । हिलक्ष्म्यः । इत्पादि
 ज्ञेयं ॥ अवीतन्वीतरीलक्ष्मीक्षीधीशीरागुणादिके । सप्तानामेव शब्दानां सिलोपो न कदाच
 न ॥ स्त्रीशब्दस्यैव तत्त्वात्तिलोपो नास्ति ॥ स्त्री । स्त्रीभ्योः ॥ स्त्रीशब्दस्य कृशब्दस्येयुवभव
 ति ॥ स्त्रियं । स्त्रियोः । स्त्रियः । स्त्रीः । श्रियं नदीवत् । द्यौर्धातोरियवोस्वीः ॥ धातोरिकारिका
 र्योरियो भवतः स्त्रीपो ॥ श्रीः । श्रियोः । श्रियः । श्रियं । श्रियोः । श्रियः । श्रिया । श्रीभ्याम् ।
 श्रीभ्यः । येयुवः । इयुवन्तात्त्रियाम्बतमानावाडितामडागमो भवति ॥ श्रियैः । श्रियः ॥
 श्रीभ्याम् । श्रीभ्यः । श्यादीनां न्वामो नुदक्तव्यः ॥ श्रियाः । श्रीणाम् । श्रियाः । अडागमो
 भावे आमोपभावः । श्रिया । श्रियोः २ । श्रीषु । एवं क्षीरी प्रभृतयोपनिबन्ताः । एवं भूश

माःख
२१

दोःशब्दश्चवधूजधादीनांनदोशब्दवत्प्रक्रिया॥वधूः।वध्वौ।वध्वः।हिवधू।इत्या
दि॥ऋकारान्तोमातृशब्दस्तस्यपितृशब्दवत्प्रक्रिया॥माता।मातारौ।मातारः।हे
मानः।मानारौ।मातारौ।मातृः॥शमीतिदीर्घत्वं॥स्वरुशब्दस्तुकटशब्दवत्॥स्त्री
लिंगत्वान्नत्वाभावोविशेषः।रैशब्दस्यमुरैशब्दवत्प्रक्रिया।गोशब्दस्तुपुध्विवत्॥
नौशब्दोऽग्लोशब्दवत्॥॥**शितस्वरान्ताःस्त्रीलिङ्गाः॥अथस्वरान्ताःनपुंसकलिङ्गाः**
प्रदृश्यन्ते॥तत्रऋकारान्तःकुलशब्दःतस्यप्रथमाद्वितीयैकवचने॥अतोऽम्॥अ
कारान्तान्नपुंसकलिङ्गात्परयोःस्यमोःसम्भवत्पधौपो॥अम्शमोःस्यत्पकारलोपः॥अ
मोःग्रहाणानुग्यावृत्त्यर्थः॥कुलं।**इमौ॥**नपुंसकलिङ्गात्परऔर्द्विकारमापद्यते॥कुले

राम
२१

जशमोःशिः॥नपुंसकलिङ्गात्परयोर्जम्शमोःशुभ्रवति॥शकारःशर्धदेशार्थः॥गु
हूशच्चसर्वस्यवक्तव्यः॥**उम्यम्॥**नपुंसकस्यनुमागमोभवतिशौपरे॥यमप्रत्याहारान्त
स्यनभवति॥मिदंत्वातस्वरान्तोवक्तव्यः॥उकारउच्चारणार्थः॥नोपधायाः॥नन्तस्यो
पधायादीर्घोभवतिशोधिर्वर्जितेषुपंचमुनामिच॥पुनरपि॥कुलं।कुले।कुलानि।
कुलेन।शेषंदेववत्॥एवंमूलफलपत्रपुष्पकुण्डकुटुम्बादयः॥**श्वन्त्यदिः॥**अं
न्यादेर्गिणात्परयोःस्यमोःशुभ्रवति॥शकारःशर्धदेशार्थः॥अन्यत्॥अन्ये।अन्या
नि॥हेअन्यत्।शेषंसर्ववत्।एवंअन्यनरतइतरत्।कतरत्।कतमत्।इकारा
न्तोऽस्थिशब्दः॥नपुंसकात्स्यमोर्लुक्॥नपुंसकलिङ्गात्परयोःस्यमोर्लुगभवति॥अ

मा. ख.
२८

स्थि ॥ नपुंसे क्युं शां धौ वा गुणो वत्तु वः ॥ हे अस्थि उक्तं हि ॥ सन्मो धने तु शन सस्त्रिं
पं मान्न तन्तुं नान्तं मथं यदन्तं ॥ माध्यन्दिनिर्वोदितं गुणं त्विगन्ते नपुंसके व्याघ्रं पदं न
रिष्ठं ॥ नामि नः स्त्रि ॥ नाम्यन्तस्य नपुंसकस्य नुमागमो भवति स्त्रीपरे ॥ इमौ ॥ नपुं
सकलिगात्परे ओ ईकारमापद्यते ॥ अस्थिनी ॥ अस्थीनि २ ॥ अवास्थां शसादौ
॥ अस्थ्यादीनां नुमागमो भवति ॥ इकारस्य चाकारो भवति शसादौ स्त्रीपरे ॥ अलो
पः स्त्रीत्वयुक्ताश्च शसादौ ॥ नान्तस्योपधाया अकारस्य लोपो भवति शसादौ स्त्रीपरे ॥
तद्विते शिपि ईकारे वत्तु वः कारान्तसंयोगा दुत्तरस्य नभवति । अस्थ्या । अस्थिभ्या
म् । अस्थि

राम
२८